Ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec
Zakład Historii Nowożytnej i Dziejów Kościoła
Instytut Historii
Wydział Nauk Humanistycznych
Uniwersytet Rzeszowski

Opinia dotycząca oceny dorobku naukowego w postępowaniu habilitacyjnym ks. dr. Michała Kłakusa

1. Przygotowanie merytoryczne

Biografia naukowa ks. Michała Kłakusa, kapłana archidiecezji katowickiej, który pełni obecnie funkcję proboszcza w parafii Świętej Teresy (Sainte-Thérèse) w Tulonie (Toulon) we Francji, wykazuje ciągłość tematyczną i stopniowy rozwój samodzielności badawczej. Podstawę jego przygotowania stanowią studia teologiczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, zakończone magisterium w 2003 r., licencjatem kanonicznym w 2006 r. oraz doktoratem z teologii w zakresie historii Kościoła w 2009 r. Wszystkie trzy prace powstawały pod kierunkiem ks. prof. Jerzego Myszora. Tematy kolejnych rozpraw tworzą logiczną sekwencję. Ich Autor, rozpoczynając od przedstawienia udziału duchowieństwa w życiu politycznym Górnego Śląska, poprzez dzieje parafii i lokalnej wspólnoty kościelnej, doprowadził swoje badania naukowe do relacji Kościoła katolickiego z „Solidarnością" w Jastrzębiu-Zdroju, logicznie i merytorycznie poprawnie przechodząc od historii instytucjonalnej i regionalnej ku problematyce społeczno-politycznej.

Mocną stroną tego etapu jest spójność problematyki, dobre przygotowanie do pracy źródłowej i orientacja w warsztacie historyka Kościoła. Pewne zastrzeżenie może wzbudzić związanie początkowej drogi naukowej z jednym środowiskiem akademickim i jednym promotorem. Jednak późniejszy dorobek wyraźnie przekroczył zarówno regionalny, jak i instytucjonalny zakres badań z okresu przed doktoratem.

2. Studia w zakresie historii

Habilitant nie ukończył odrębnych studiów historycznych. Jego wykształcenie uniwersyteckie, w zakresie historii Kościoła, jest teologiczne. Nie oznacza to jednak braku przygotowania historycznego. Dorobek po doktoracie wskazuje na rozwinięcie kompetencji cechujących profesjonalnego historyka. Są w tym dorobku obecne: prowadzenie kwerend archiwalnych, krytyka źródeł, opracowywanie edycji źródłowych, analizy korespondencji, dokumentacji instytucjonalnej i materiałów biograficznych oraz wykorzystanie polskich i zagranicznych zasobów źródłowych.

Najbardziej istotnym potwierdzeniem postępu naukowego jest przejście od historii lokalnej i regionalnej do problematyki ogólnopolskiej a nawet międzynarodowej, obejmującej zagadnienia emigracyjne, wojskowe, relacji polsko-francuskich, watykańskie i antykomunistyczne. Ksiądz doktor prowadząc badania wykorzystywał materiały polskie, francuskie, watykańskie i emigracyjne, sięgając po dokumentację źródłową, wcześniej nieznaną lub słabo wykorzystywaną. Ten progres badawczy świadczy o rozszerzeniu warsztatu badawczego, a nie jedynie o ilościowym pomnażaniu publikacji.

3. Doświadczenia badawcze i zawodowe

Doświadczenie badawcze ks. dr. Michała Kłakusa nabrało wyraźnego tempa i merytorycznego pogłębienia po doktoracie. Ważnym elementem jest jego działalność w środowisku francuskim oraz związanie od 2021 r. z Diecezjalnym Instytutem Formacji Pastoralnej w Tulonie, afiliowanym przy Katolickim Uniwersytecie w Lyonie. Habilitant uczestniczył również w projekcie Uniwersytetu Śląskiego dotyczącym działalności abp. Józefa Gawliny i duszpasterstwa emigracyjnego, w centralnym projekcie badawczym IPN poświęconym dziejom Żydów i stosunkom polsko-żydowskim. Realizował też granty, które umożliwiały mu prowadzenie kwerend w archiwach polskich i francuskich.

Na szczególne podkreślenie zasługuje umiejętność wychodzenia poza macierzyste środowisko naukowe, w którego obrębie pozostawał w początkowej fazie swej działalności naukowej, oraz poszukiwanie źródeł w archiwach zagranicznych. Jest to bardzo wyraźny przejaw dojrzewania do samodzielności badawczej. Słabiej przedstawia się natomiast obszar prowadzenia kierownictwa naukowego przy podejmowaniu współpracy zespołowej, a więc kierowanie większymi projektami, budowanie zespołów badawczych, trwała współpraca projektowa z uniwersytetami zagranicznymi czy opieka nad młodszymi badaczami. Uwaga ta dotyczy także oceny międzynarodowej recepcji dorobku poprzez cytowania czy obecność w zagranicznych gremiach naukowych.

4. Dydaktyka

Od 2021 r. habilitant prowadzi systematyczną działalność dydaktyczną w Tulonie, obejmującą wykłady z historii Kościoła oraz zajęcia monograficzne. W przedstawionym materiale widoczna jest próba powiązania dydaktyki z aktualnymi problemami historyczno-religijnymi i z historią Kościoła francuskiego. Podejmuje także aktywność naukową ukierunkowaną na odbiorców spoza środowiska akademickiego.

Działalność dydaktyczną ks. dr. Michała Kłakusa należy ocenić pozytywnie jako element dopełniający profil badacza i historyka Kościoła, jednak w procedurze habilitacyjnej jej znaczenie pozostaje wtórne wobec osiągnięć naukowych. Udział w ośmiu konferencjach po uzyskaniu doktoratu potwierdza jego obecność w życiu naukowym, lecz mając na uwadze kilkunastoletni okres pracy naukowej, nie jest to płaszczyzna na której Habilitant jest szczególnie aktywny. Brak jest też informacji o zaangażowaniu w organizowanie konferencji, prowadzenie sesji czy tworzenie własnych zespołów seminaryjnych i badawczych.

5. Osiągnięcia naukowe zgłoszone jako podstawa ubiegania się o stopień doktora habilitowanego

Uwagę zwraca przedstawienie trzech publikacji zgłoszonych jako osiągnięcia naukowe stanowiące podstawę ubiegania się o stopień doktora habilitowanego: *Korespondencja Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1939-1964*, *Biskup Gawlina wobec Żydów w czasie II wojny światowej* oraz wersja angielska tej drugiej publikacji: *Bishop Gawlina's Position on Jews during the Second World War*. Należy zatem bez wprowadzania swojej hierarchii tych publikacji, odnieść się do wszystkich przedstawionych prac jako równorzędnych osiągnięć.

Publikacja *Antykomunistyczna krucjata Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1948-1964* posiada istotną wartość poznawczą. Nie sprowadza antykomunizmu obu duchownych do deklaracji ideowych, lecz odtwarza jego instytucjonalny, informacyjny, duszpasterski i intelektualny aspekt. Autor ukazuje działalność Veritas, Arcybiskupiego Ośrodka Dokumentacji dla Spraw Kościoła w Polsce, kontakty z instytucjami

watykańskimi i przedsięwzięcia informacyjne, a także dobrze ujmuje naukowo obu bohaterów. Postać i działalność abp. J. Gawliny ukazuje jako organizatora i hierarchy, a o. J.M. Bocheńskiego jako intelektualisty, głębokiego analityka komunizmu. Jest to istotne poszerzenie ich dotychczasowej biografistyki o analizę środowiska, instytucji i mechanizmów działania.

Słabszym elementem zdaje się być niewystarczające oddzielenie perspektywy bohaterów od opinii Autora. Pewne zastrzeżeń budzą szerokie interpretacje relacji Gawliny z kard. Stefanem Wyszyńskim. Samo zestawienie dwóch odmiennych strategii działania wobec komunizmu samo w sobie jest wartościowe, jednak wyprowadzanie z tego zasadniczych różnic w rozumieniu narodu czy eklezjologii zdaje się przekraczać niekiedy obszar podstawy źródłowej. Mocniejszymi partiami pracy są te fragmenty, w których Autor rekonstruuje działalność, instytucje i strategie, niż te, gdzie przechodzi do być może zbyt daleko idących syntez ideowych.

Publikacja *Korespondencja Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1939-1964* jest przede wszystkim naukową edycją źródłową, a nie klasyczną monografią. Jej podstawową wartością jest scalenie rozproszonych zbiorów dokumentów oraz metodyczne i merytoryczne opracowanie ich w sposób umożliwiający dalsze badania. Konstrukcja publikacji, obejmującą wykaz skrótów, studium wprowadzające, notę edytorską na okładce, bibliografię, zasadniczy korpus oraz indeksy, jest logiczna, funkcjonalna i poprawna od strony warsztatu naukowego historyka.

Najważniejszym osiągnięciem merytorycznym tej publikacji jest jej baza źródłowa. Habilitant odnalazł 429 listów pochodzących z pięciu archiwów. Nadto wykorzystał 54 kopie ze zbioru prywatnego. Wykazał się też naukową rzetelnością i uczciwością zaznaczając, że nie wykorzystał w pełni zasobów źródłowych, z uwagi że część spuścizny o. Bocheńskiego pozostaje nadal niedostępna. Dla krytyki źródłowej jest wielki atut Autora, który nie tworzy pozoru komplementarności, lecz precyzyjnie określa granice własnych kwerend i badań.

Wysoko należy również ocenić aparat naukowy i archiwalny. Szczegółowe odsyłacze w formie przypisów umożliwiają identyfikację zespołów, sygnatur i dokumentów, pozwalając na weryfikację ustaleń Autora. Zasadnicze *novum* publikacji polega na wydobyciu i udostępnieniu zawartości korespondencji, który pozwala badać nie tylko biografie obu duchownych, ale również dzieje polskiego katolicyzmu emigracyjnego, duszpasterstwa wojskowego, relacji z Watykanem, antykomunizmu i życia intelektualnego XX w. Obok korespondencji Autor wykorzystał szeroka paletę innych materiałów archiwalnych. Publikacja ma zatem wyraźną wartość źródłową i warsztatową, nawet jeśli sama nie jest monografią problemową.

Kolejna z trzech głównych publikacji to *Biskup Gawlina wobec Żydów w czasie II wojny światowej*. Ma ona jasno określony problem badawczy i logiczną konstrukcję stanowiąca logiczny i czasowy ciąg poczynając od genezy poglądów abp. Józefa Gawliny na Żydów, przez jego działalność w ZSRS w 1942 r., po stosunek do antysemityzmu i konfliktów narodowościowych w Wojsku Polskim. Korpus pracy jest uzupełniony załącznikami i obszernym aneksem źródłowym z listami Żydów do abp. J. Gawliny, dobrze łączącymi analizę biograficzną z historią społeczną i wojskową. Mocną stroną jest także szeroka kwerenda archiwalna oraz wprowadzenie do obiegu korespondencji dotąd niewykorzystywanej. Autor wskazuje również archiwa, w których kwerenda nie przyniosła ocze-

kiwanych wyników. Ważnym, choć nie nowatorskim elementem metodologicznym jest rozróżnienie między antysemityzmem a „antyżydowskością". Oryginalność polega na odniesieniu tego rozróżnienia w odniesieniu do osoby abp. Józefa Gawliny. Autor definiuje antysemityzm jako ideologię rasową, a antyżydowskość jako niechęć uwarunkowaną społecznie, kulturowo i politycznie. Jest to bardzo ważna kategoryzacja wprowadzona do obiegu naukowego. Na jej podstawie formułuje tezę, że abp J. Gawlina był antyżydowski, lecz nie antysemicki. Tezę tę osadza na bazie dowodów źródłowych. Stosując w pracy kategorie „Polacy" i „Żydzi", Autor ma zasadniczo na uwadze z wyznawców religii mojżeszowej, co pozostawia w cieniu relacje między narodowością i obywatelstwem. Książka posiada wyraźną wartość naukową i wnosi nowy materiał źródłowy, oraz podejmuje trudny i istotny problem. Jej znaczącym osiągnięciem jest pokazanie rozróżnienia między krytycznymi wobec Żydów poglądami abp. J. Gawliny a jego konkretną pomocą udzielaną Żydom w warunkach wojny. Autor rekonstruuje działania abp. J. Gawliny i ich źródła i inspiracje.

Bishop Gawlina's Position on Jews during the Second World War nie stanowi nowego, samodzielnego osiągnięcia badawczego, ponieważ zachowuje zasadniczą konstrukcję, materiał i tezy wersji polskiej. Jej znaczenie jest jednak istotne z tego względu, że wprowadza polskie ustalenia oraz materiał źródłowy do międzynarodowego obiegu naukowego. Jest to ważny element umiędzynarodowienia dorobku, szczególnie że tłumaczenie obejmuje także część źródłową, dzięki czemu zagraniczny badacz uzyskuje dostęp nie tylko do interpretacji autora, ale również do dokumentów pozwalających ją weryfikować. Należy jednak odróżnić samo udostępnienie pracy w języku angielskim od jej rzeczywistej recepcji międzynarodowej, której na podstawie przedstawionych danych nie można jeszcze ocenić.

Wersja polska i angielska są merytorycznie zgodne, ale nie całkowicie tożsame, gdyż wersja angielska jest miejscami uproszczona i terminologicznie znormalizowana pod kątem odbiorcy międzynarodowego. Istotne jest to, że największa zgodność dotyczy zasad edycji źródeł. Różnice dotyczą głównie kwestii stylistycznych. Polskie określenie „publikacje naukowe" oddano jako *scientific publications*, co jest tzw. kalką, ale w anglojęzycznej humanistyce jest stosowany termin *scholarly publications*. Różnica pojawia się też odnośnie do nazewnictwa Związku Sowieckiego. Wersja polska wymienia kilka równoważnych określeń, wersja angielska redukuje je do nazw *Soviet Russia, the Union of Soviet Socialist Republics* i *the USSR*, co jest świadomym uproszczeniem terminologii, funkcjonalnym dla odbiorcy anglojęzycznego. Zasadniczo identycznie Autor zarówno po polsku, jak i po angielsku termin „Żydzi" odnosi do wyznawców religii mojżeszowej, a „polski Żyd" to obywatel polski narodowości żydowskiej. Angielska edycja nie zmienia koncepcji badawczej ani sposobu argumentowania, ale dokonuje pewnej adaptacji językowej. Nie jest to przekład literalny, lecz wierny treściowo.

Powyższy zestaw trzech publikacji przedstawionych jako podstawa habilitacji ma wyraźną wspólną oś problemową. Stanowią ją osoba abp. Józefa Gawliny, dzieje polskiego katolicyzmu XX w., emigracja, antykomunizm oraz relacje polsko-żydowskie. Mocną stroną tej „trylogii" jest konsekwencja źródłowa, dostęp do nowych materiałów i zdolność przechodzenia od biografii do historii instytucji, idei i środowisk. Słabszą stanowi bliskość tematyczna części prac, nierówność stopnia samodzielności poszczególnych pozycji oraz miejscami zbyt szerokie interpretacje wyprowadzane z niepełnej przecież podstawy źródłowej.

6. Obszary badawcze i zainteresowania naukowe

W badaniach i publikacjach ks. dr. Michała Kłakusa widocznych jest kilka stałych przestrzeni zainteresowań naukowych: historia Kościoła w Polsce XX wieku, dzieje Górnego Śląska, stosunki Kościoła z komunizmem i „Solidarnością", duszpasterstwo wojskowe, polska emigracja, relacje polsko-francuskie, działalność abp. Józefa Gawliny i o. Józefa Marii Bocheńskiego oraz stosunki polsko-żydowskie.

Kierunek rozwoju i zainteresowań badawczych Habilitanta prowadzi od problematyki lokalnej ku badaniom ponadregionalnym i międzynarodowym. Osoba i działalność abp. J. Gawliny stała się osią późniejszego dorobku i stanowi z jednej strony pogłębioną specjalizację, a z drugiej koncentrację badań wokół jednej postaci i jej środowiska.

7. Płaszczyzny i efekty działalności naukowej historyka i badacza

Widoczną i wartościową cechą dorobku naukowego Habilitanta jest jego silne osadzenie źródłowe. Wymaga to samodzielnej kwerendy, prowadzi do odnajdywania nieznanych źródeł, wskazania miejsc przechowywania rozproszonych dokumentów. Dzięki temu publikacje ks. dr. Michała Kłakusa są źródłowe a nie tylko oparte o istniejące opracowania. Szczególnie dobrze widoczne jest to w przypadku publikacji opartej na korespondencji Gawliny i Bocheńskiego. W doborze warsztatu naukowego habilitant stopniowo wychodzi poza tradycyjną biografistykę, prowadząc swe badania już nie tylko jako odtwarzanie losów poszczególnych osób, lecz również struktur duszpasterstwa emigracyjnego, instytucji katolickich, działalności informacyjnej, stosunków z Watykanem, konfrontacji Kościoła z komunizmem i funkcjonowania polskich elit emigracyjnych.

Dorobek po doktoracie jest ilościowo znaczący i obejmuje różne typy publikacji. Trzeba jednak wskazać na proporcję między liczbą tekstów a ich rzeczywistą samodzielnością i nowatorskością badawczą. Część problemów zawarta w monografiach, artykułach, tekstach popularyzatorskich i tłumaczeniach powtarza się. Zdecydowanie większą wartość posiadają publikacje oparte na nowym materiale źródłowym, zawierające nowe ustalenia i samodzielną interpretację i własne autorstwo.

8. Popularyzowanie historii

Działalność popularyzatorska Habilitanta jest ściśle związana z badaniami naukowymi kandydata. Obejmuje teksty dotyczące „Solidarności", wojennych losów kapelanów oraz abp. Józefa Gawliny. Świadczy to o umiejętności przekładania specjalistycznych ustaleń na język dostępny dla szerszego odbiorcy, a przez wersje obcojęzyczne także dla odbiorcy zagranicznego. Szczególnie pozytywnie należy ocenić publikacje francuskojęzyczne, ponieważ służą upowszechnianiu polskiej problematyki historycznej poza krajowym obiegiem.

9. Uwagi krytyczne

Dorobek naukowy i pisarski ks. dr. Michała Kłakusa budzi uznanie, zwłaszcza jego późniejsze badania nad postacią abp. Józefa Gawliny, emigracją katolicką i antykomunizmem. Choć taka specjalizacja jest wartościowa, rodzi pytanie merytoryczne: czy stanowi ona pogłębianie jednego dużego programu badawczego, czy jedynie powielanie kolejnych wariantów tego samego problemu? Kolejną kwestią jest sprawa interpretacji, gdyż w niektórych pracach Autor zdaje się formułować tezy szersze niż uzasadnia to zebrany materiał.

Odnosi się to szczególnie do eklezjologii, mentalności, polityki Kościoła czy ocen poszczególnych hierarchów. Autor niekiedy przejmuje język badanych źródeł, co utrudnia wyraźne oddzielania przedstawienia faktu od narracji autorskiej. W aktywności naukowej Habilitanta brak jest kierowania zespołami, tworzenia trwałych struktur badawczych, realizacji dużych projektów przez niego prowadzonych i opieki naukowej i dydaktycznej nad młodszymi badaczami historii. Habilitant wyraźnie mocniej prezentuje się jako samodzielny badacz źródłowy niż jako organizator szerszego środowiska naukowego.

10. Ocena merytoryczna

Całościowy dorobek ks. dr. Michała Kłakusa należy ocenić pozytywnie. Widoczny jest postęp od badań regionalnych i lokalnych ku problematyce transnarodowej, emigracyjnej i międzynarodowej. Podkreślić należy, że rozbudował on własny warsztat archiwalny, zdobył doświadczenie w pracy ze źródłami rozproszonymi, przygotował edycje dokumentów, podjął problemy wykraczające poza czystą biografistykę i wszedł do obiegu naukowego polskiego i zagranicznego. Najmocniejszymi atutami dorobku są: samodzielna i szeroka kwerenda archiwalna, krytyka źródłowa, umiejętność odnajdywania nowych materiałów i ich wprowadzania do obiegu naukowego. Słabszym elementem pozostaje miejscami rozszerzona, w stosunku do materiału źródłowego, interpretacja odautorska oraz silna koncentracja tematyczna wokół jednego środowiska i jednej postaci.

11. Ocena końcowa

Przystępując do podsumowania dorobku ks. dr. Michała Kłakusa, mogę z przekonaniem stwierdzić, że stanowi on wystarczającą podstawę do ubiegania się o stopień doktora habilitowanego. Wyraźnie widoczny jest rozwój samodzielności badawczej i naukowej po doktoracie: szeroko prowadzone kwerendy źródłowa, wprowadzanie do obiegu nowych dokumentów, ich edycje źródłowe, poszerzanie pola badań oraz umiędzynarodowienie części wyników. Dorobek zawiera publikacje o nierównej autonomii badawczej, część problematyki powraca w kilku formach wydawniczych, a niektóre interpretacje wymagają większej ostrożności i dystansu. Nie zmienia to jednak zasadniczego stwierdzenia, że postęp naukowy po doktoracie jest uchwytny, a najważniejsze publikacje wykazują samodzielność warsztatową i wnoszą rzeczywisty wkład źródłowy. W tym sensie przedstawiony dorobek o znacznym wkładzie w rozwój dyscypliny oraz aktywność naukowa wykraczająca poza ramy jednej instytucji, spełnia wymogi ustawowe i uzasadnia moją pozytywną ocenę i wnioskowanie o prowadzenie dalszych etapów procedowania habilitacyjnego.

Rzeszów, dnia 21 września 2026 r.

Ks. S. Nabywaniec

Ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec